

XX ASRDA FAN VA FALSAFAGA BO'LGAN MUNOSABAT TAHLILI

Soxibov Saloxiddin Anvar o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Falsafa kafedrasi dotsenti,

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Karimova Iroda Qosimjon qizi

Farg'ona davlat universiteti pedagogika,

psixologiya, musiqiy ta'lim va san'at yo'nalishi

1-kurs magistranti

Аннотация

Ushbu maqolada XX asrda fan va falsafaga bo'lgan munosabatning evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Asr boshlarida ilmiy bilimning ustuvorligi Pozitivizm va Neopozitivizm yo'nalishlari orqali asoslanganligi, fan haqiqatning asosiy manbai sifatida talqin etilgani ko'rsatib beriladi. Shu bilan birga, Nisbiylik nazariyasi hamda Kvant mexanikasi kabi ilmiy kashfiyotlar falsafiy tafakkurga sezilarli ta'sir ko'rsatgani yoritiladi.

Maqolada XX asr o'rtalaridan boshlab fan taraqqiyotining ijtimoiy oqibatlari qayta baholanib, uning chegaralari va mas'uliyati masalasi dolzarb ahamiyat kasb etgani tahlil qilinadi. Xususan, Karl Popper va Thomas Kuhn konsepsiyalari asosida ilmiy bilimning nisbiyligi va rivojlanish xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: XX asr falsafasi, fan falsafasi, Pozitivizm, Neopozitivizm, ilmiy bilim, Nisbiylik nazariyasi, Kvant mexanikasi, ilmiy inqiloblar, Karl Popper, Thomas Kuhn, verifikatsiya, falsifikatsiya, paradigma, ilmiy tafakkur, postmodernizm, metodologiya.

Аннотация

В данной статье анализируется эволюция отношения к науке и философии в XX веке. Показано, что в начале века первенство научного знания основывалось на направлениях позитивизма и неопозитивизма, наука интерпретировалась как главный источник истины. Одновременно подчеркивается, что научные открытия, такие как теория относительности и квантовая механика, оказали значительное влияние на философское мышление.

В статье анализируется тот факт, что с середины XX века социальные последствия развития науки были переоценены, и вопрос о её пределах и ответственности стал актуальным. В частности, на основе концепций Карла Поппера и Томаса Куна раскрываются релятивистские и эволюционные особенности научного знания.

Ключевые слова: Философия XX века, философия науки, позитивизм, неопозитивизм, научное знание, теория относительности, квантовая механика, научные революции, Карл Поппер, Томас Кун, верификация, фальсификация, парадигма, научная мысль, постмодернизм, методология

Abstract

This article analyzes the evolution of attitudes towards science and philosophy in the 20th century. It is shown that at the beginning of the century the primacy of scientific knowledge was based on the directions of Positivism and Neopositivism, and science was interpreted as the main source of truth. At the same time, it is highlighted that scientific discoveries such as the Theory of Relativity and Quantum Mechanics had a significant impact on philosophical thinking.

The article analyzes the fact that since the middle of the 20th century, the social consequences of the development of science have been reassessed, and the issue of its boundaries and responsibility has become relevant. In particular, the relativity and development features of scientific knowledge are revealed based on the concepts of Karl Popper and Thomas Kuhn.

Keywords: 20th century philosophy, philosophy of science, Positivism, Neopositivism, scientific knowledge, Theory of Relativity, Quantum mechanics, scientific revolutions, Karl Popper, Thomas Kuhn, verification, falsification, paradigm, scientific thought, postmodernism, methodology.

Mavzuning dolzarbligi

XX asrda fan va falsafa o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi zamonaviy ilmiy tafakkurni tushinishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Nisbiylik nazariyasi va Kvant mexanikasi kabi fundamental kashfiyotlar natijasida ilmiy bilimning an'anaviy asoslari qayta ko'rib chiqildi, bu esa falsafiy tahlilga ehtiyojni kuchaytirdi. Shu bilan birga, Pozitivizm va Neopozitivizm yo'nalishlarining rivoji fan va falsafa o'rtasidagi chegaralarni aniqlashtirishga urinish bo'lsa, keyingi davrda Karl Popper va Thomas Kuhn qarashlari ilmiy bilimning nisbiyligi va tarixiyligini asoslab berdi. Bugungi kunda fan-texnika taraqqiyoti, global muammolar va texnologik xavflar sharoitida fan va falsafa o'rtasidagi o'zaro aloqani chuqur tahlil qilish zarurati yanada ortib bormoqda. Shu sababli mazkur mavzu nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, avvalo, ilm-fan, ta'lim va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishga qaratilgan. Xususan, **Shavkat Mirziyoyev** tomonidan qabul qilingan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan **Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida** mamlakatni modernizatsiya qilish, ilmiy salohiyatni oshirish hamda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan.

Ushbu strategiyada fan va ta'lim tizimini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va yosh avlodning ilmiy tafakkurini shakllantirish muhim vazifa sifatida ko'rsatilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6097-son Farmonida ilmiy faoliyatni tizimli ravishda rivojlantirish, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish hamda ilmiy kadrlar tayyorlash sifatini oshirish belgilangan. Bu esa jamiyatda fan va falsafaning o'zaro bog'liqligini chuqur o'rganish zaruratini yanada kuchaytiradi¹

XX asr boshlarida fan va falsafa o'rtasidagi munosabat tubdan o'zgarishga uchradi. Bu davrgacha falsafa barcha fanlar uchun umumiy metodologik asos vazifasini bajarib kelgan bo'lsa, yangi bosqichda tabiiy fanlar - ayniqsa fizika, kimyo va biologiya - tajriba va matematik modellashtirishga tayangan mustaqil bilim tizimlariga aylandi. Natijada fan falsafadan asta-sekin ajralib chiqib, o'zining alohida metodlari va tadqiqot tamoyillarini shakllantirdi. Bu jarayon falsafa uchun muhim muammo - "ilmiylik mezon" masalasini kun tartibiga olib chiqdi.

Shu sharoitda Vena doirasi deb atalgan falsafiy maktab shakllandi. Uning asosiy vakillari - Morits Shlik, Rudolf Karnap va boshqalar - logik pozitivizm yo'nalishini ishlab chiqdilar. Ularning asosiy maqsadi falsafani ilmiy jihatdan "aniqlashtirish" va uni metafizikadan tozalash edi. Logik pozitivizmga ko'ra, faqat empirik tarzda tekshirilishi mumkin bo'lgan, ya'ni tajriba va kuzatuv orqali tasdiqlanadigan bilimlarga ilmiy hisoblanadi.

Bu yondashuvda verifikatsiya prinsipi muhim o'rin tutdi. Unga ko'ra, agar biror fikr yoki nazariya tajriba orqali tekshirilmasa, u ilmiy ahamiyatga ega emas. Shu asosda Vena doirasi vakillari metafizikani - ya'ni "borliq mohiyati", "ruh", "abadiy haqiqat" kabi tushunchalarni - ilmiy bilimlar tizimidan chiqarib tashlashga harakat qildilar. Ularning fikricha, bunday tushunchalar empirik asosga ega emas va shuning uchun ilmiy ma'noga ega emas.

Biroq XX asr o'rtalariga kelib bu yondashuv jiddiy tanqidga uchradi. Karl Popper verifikatsiya tamoyili o'rniga falsifikatsiya g'oyasini ilgari surdi va ilmiy nazariyalar faqat tasdiqlanish emas, balki inkor etilishi mumkin bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Keyinchalik Tomas Kun ilmiy rivojlanishni paradigma almashinuvi orqali tushuntirib, fan tarixiy va inqilobiy jarayon ekanini ko'rsatdi.

Shu tariqa, XX asr tajribasi shuni ko'rsatdiki, fan va falsafa o'rtasidagi keskin ajratish uzoq muddatda to'liq o'zini oqlamaydi. Fan falsafiy asoslardan butunlay mustaqil bo'la olmasligi, falsafa esa ilmiy bilimlarsiz rivojlana olmasligi ayon bo'ldi. Natijada

¹ Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

ular o‘rtasidagi munosabat qayta integratsiya yo‘nalishiga yuz tutdi va zamonaviy ilmiy-falsafiy tafakkur shakllandi²

XX asr boshlarida fan va falsafa o‘rtasidagi munosabatlarda tub o‘zgarish yuz berdi. Ilgari falsafa barcha fanlar uchun umumiy nazariy va metodologik asos bo‘lib kelgan bo‘lsa, yangi davrda tabiiy fanlar asta-sekin falsafadan ajralib chiqib, o‘zining mustaqil rivojlanish yo‘liga o‘tdi. Bu jarayon fanlarning mustaqillashuvi va falsafaning ma‘lum darajada chekinishi sifatida talqin qilinadi.

Fanlarning mustaqillashuvining asosiy sababi ularning empirik va eksperimental metodga tayanib rivojlanishidir. Fizika, kimyo va biologiya kabi fanlar bevosita kuzatuv va tajriba orqali bilim olishni asosiy usulga aylantirdi. Natijada ilmiy bilim falsafiy mulohazalardan ko‘ra aniq tajriba natijalariga tayana boshladi. Ayniqsa, XX asrda nisbiylik nazariyasi va kvant mexanikasi kabi yirik ilmiy kashfiyotlar fan tilini yanada matematik va formal tizimga aylantirdi. Bu esa ilmiy bilimni falsafiy umumlashmalardan yanada uzoqlashtirdi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, XX asr boshlarida fanlarning mustaqillashuvi falsafaning rolini o‘zgartirdi, lekin uni yo‘q qilmadi. Aksincha, falsafa yangi sharoitda ilmiy bilimni tushuntiruvchi, tahlil qiluvchi va metodologik jihatdan asoslovchi muhim intellektual soha sifatida o‘z o‘rnini saqlab qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thomas Kuhn. *The Structure of Scientific Revolutions*. — Chicago: University of Chicago Press, 1962.
2. Karl Popper. *The Logic of Scientific Discovery*. — London: Routledge, 1959.
3. Rudolf Carnap. *The Logical Structure of the World*. — Berkeley: University of California Press, 1967.
4. Moritz Schlick. *General Theory of Knowledge*. — Vienna, 1918.
5. Imre Lakatos. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
6. Falsafa asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi nashri, 2019.
7. Fan falsafasi (darslik). — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
8. I. Karimov. *Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
9. O. Fayzullayev. *Falsafa va fan metodologiyasi*. — Toshkent: Fan nashriyoti.

² Thomas Kuhn - *The Structure of Scientific Revolutions* (1962)
“paradigma va ilmiy inqilob tushunchasi”